

‘Hy creyght veel avontueren, die d’lant gaet bekycken’. De rederijker Willem de Gortter als toerist

Bram Caers

Samenvatting

De vroegzeventiende-eeuwse Mechelse rederijker Willem de Gortter wijdde enkele gedichten aan plezierreisjes die hij ondernam, waarin hij ook zijn persoonlijke ervaring verwoordde. Op een van die reisjes bezocht hij als vroege ‘literaire toerist’ ook het voormalige landgoed van Jan Baptist Houwaert.

Abstract

In the early seventeenth century, the rhetorician Willem de Gortter composed several poems describing leisurely trips he undertook from his hometown (Mechelen), in which he voiced his personal experiences. One of those trips led him to the former estate of Jan Baptist Houwaert, making him an early ‘literary tourist’.

In 1616 verliet de Mechelse rederijker Willem de Gortter (1585-na 1636) zijn huis in het gezelschap van zijn hond, Turk. Hij ging ‘in ’t soetste van mey’ wat wandelen, eenvoudigweg omdat ‘jonghe lieden, sulcx geerne handelen’.¹ Hij liep van Mechelen naar Tervuren, door het tegenwoordig verdwenen bos Zaventerlo. Vervolgens doorkruiste hij het Zoniënwoud richting Brussel, dat hij verliet in de richting van Asse, om in Merchtem uit te komen. Onderweg verpoosde hij om de lof te zingen van de ‘princelijke stadt’ Brussel, maar ook van de mooie bossen en weiden, ‘daermen de vogelkens, hoort singhen t’allen cant’. Op een heuvel bij Merchtem overviel hem tijdens het nuttigen van een hapje heel even een droefheid over het trieste lot dat Brabant de voorbije decennia moest ondergaan: hoe groot is toch het contrast tussen de lieflijk bloeiende lentebloemen en het verdriet dat de Brabantse maagd is aangedaan! Maar lang kon hij niet blijven zitten: hij wandelde verder, ‘vraghende somptyts, naerden wech’, om via Steenhuffel en Londerzeel weer naar Mechelen terug te keren (Fig. 1). Net voor thuiskomst liep het even mis, ‘want on-versints, viel

¹ Alle citaten komen uit Brussel, KBR, ms. 15.662, fols. 13v-16r.

daer enen grooten reghen', en onze kletsnatte rederijker moest in Hombeek een herberg bezoeken om op te drogen.

Fig. 1: *Panoramisch zicht op de stad Mechelen, allicht door De Gortters collega-rederijker Willem van Orssaghen. Brussel, KBR, ms. 15.662 (Verzamelhandschrift-De Gortter), fol. 29v-30r.*

Dat het pleziertochtje van De Gortter met zijn hond kan worden naverteld, is te danken aan het feit dat hij er een gedicht aan wijdde in een handschrift met nog tientallen andere gedichten, liedjes, chronogrammen en veelsoortige teksten – het merendeel eigen werk (KBR, ms. 15.662). De verzameling past in een select gezelschap van vroegmoderne handschriften die in autograaf het literaire werk van hun auteur en bezitter bevatten. Ons gedicht maakt deel uit van een samenhangende reeks waarin De Gortter nog enkele andere tochtjes beschrijft, die hij nu eens in zijn vrije tijd, en dan weer min of meer professioneel ondernam. Omdat De Gortters werk een orangistische visie op de recente geschiedenis van de Opstand presenteert, is hij tot nog toe vooral vanuit politiek-religieuze hoek belicht (Caers, 2020). De reisgedichten zijn echter minstens zo interessant, omdat ze persoonlijke indrukken lijken mee te geven, en dat in lyrische vorm. Daarmee wijken ze af van de soms wat gestileerde bronnen die traditioneel voor het onderzoek van vroegmoderne reizigers werden gebruikt (bv. reisdagboeken). Dat zal blijken uit wat volgt, in de voetsporen van de rederijker-in-wandelschoenen Willem de Gortter.

Op zekere dag had De Gortter zaken te regelen in Tienen. Hij overnachtte er en wandelde 's morgens door Hoegaarden, Geldenaken (met het cisterciënzerinnenklooster La Ramée), Geten (Jauche), Heilisseem (Hélécine), Hannuit en Landen. Toen hij voor zonsondergang weer in Tienen terugkeerde, was Turk uitgeput. Ook voor een volgende wandeling raadt hij de lezer aan zijn 'benen [te] smeiren': op één dag van Mechelen naar Namen, via 'menighe fraey dorpen' zoals Elewijt, Perk, Steenokkerzeel, het klooster van Kortenberg, Leefdaal, Waver en Perwijs (Perwez)! Ondanks zijn vermoeide benen ging hij de volgende ochtend 'door rou wegen vol geberghten henen', naar Marche-en-Famenne en Saint-Hubert, om 's avonds weer in Namen aan te komen. Om zich wat rust te gunnen, nam hij een boot via Hoei naar Luik, dat hij bezichtigde, om daarna per schip naar Maastricht te reizen. Ook daar keek hij rustig rond – kennelijk bezichtigde hij de vernielingen die Farnese er had aangericht – waarna hij via Herk-de-Stad naar Mechelen terugkeerde. Ook de Noordelijke Nederlanden maakten deel uit van de 'toeristische horizon' van De Gortter. Zo trok hij eens voor zaken naar Amsterdam, vanwaar hij per schip naar Leiden, Den Haag, Delft, Rotterdam en Dordrecht voer. In Geertruidenberg meerde hij af om zich te voet naar Breda te begeven. Een ander bezoek aan Amsterdam ging via Schoonhoven, Oudewater en Woerden, met een alternatieve terugreis langs Utrecht, Vianen, Gorcum, Zaltbommel, Heusden, 's-Hertogenbosch, Oosterwijk, Tilburg, Baarle en Hoogstraten.

Wat hier intrigeert, is de herkenbaarheid, goed vierhonderd jaar na datum, van een man die het nuttige aan het aangename koppelt. Brengt zijn werk hem in Amsterdam of Tienen, dan neemt hij er een nachtje bij om de streek te verkennen. En dat doet hij met een relatief open blik: hoewel we uit de rest van zijn teksten kunnen opmaken dat hij als lutheraan niet hoog opliep met de katholieke kerk, prijst hij de schoonheid van kloosters en kerkgebouwen, zelfs van degene die recent zijn opgetrokken in de exuberante stijl van de Contrareformatie. En al wordt hij bij het uitrusten in de schaduw van een boom zo nu en dan overvallen door weemoedige dagdromen over de glorie van de eens verenigde Nederlanden, dan maken zijn nostalgische mijmeringen al snel plaats voor de lieflijkheid van alledag: fluitende vogeltjes, een weids vergezicht of de toren van een stad die aan de einder opduikt. In de gedichten is zo een spanning tastbaar tussen de mededeelzaamheid van een goedgegemuste wandelaar, en de meer hooggestemde stijl van de schrijvende rederijker. Dat conflict uit zich in een talig contrast tussen eenvoudige beschrijvingen van landschappen en bestemmingen en de poging om die zintuigelijke ervaring allegorisch in te kleden. Zo duikt bij een eenvoudige topografische beschrijving van een terugreis uit Amsterdam plots een hele reeks klassieke goden op,

wanneer De Gortter na de lange reis zijn bed opzoekt. Dan wordt het niet eenvoudig donker, maar staakt Phoibos Apollo ‘syn blinckende stralen’ en brengt Hesperus de nacht, waarna de vermoeide dichter de komst van Aurora afwacht, ware het niet dat Morpheus hem nog een visioen komt inblazen.

Hoewel de gedichten dus bij momenten duidelijk *retorijkelijk* gestileerd zijn, is uit de precies na te volgen routes en in de kleine details, zoals het prettige gezelschap van de hond Turk, toch op te maken dat De Gortter ook ruimte maakte voor zijn eigen persoonlijke indrukken. Dat maakt zijn poëzie tot een interessante microhistorische toegang tot de manier waarop mensen zoals hij in de vroege zeventiende eeuw (toeristisch) vertier zochten. In het onderzoek is aandacht geschonken aan meer ambitieuze vormen van toerisme, zoals de *grand tour*, en ook aan tochtjes vergelijkbaar met die van De Gortter, maar dan vooral later in de zeventiende, en in de loop van de achttiende eeuw (Verhoeven, 2009; Moss, 2023). De reizigers die in die bronnen voorkomen zijn dan echter vaak (zeer) bemiddelde stedelingen, edellieden of academici. Wat uit deze verzen blijkt, is dat een relatief eenvoudige man al in het begin van de zeventiende eeuw (dag)reisjes ondernam die we vandaag als toeristisch zouden beschouwen. Zijn blik op de steden die hij bezocht is sterk gericht op de persoonlijke geneugten geput uit bijzondere bezienswaardigheden, zowel in termen van architectuur als in termen van natuur. Ook wat zich tussen die twee uitersten bevindt, bekijkt De Gortter door een toeristische bril: zo ziet hij de vesten van Antwerpen en Mechelen natuurlijk als de defensieve bolwerken die ze zijn, maar ook als een prima plek om bij zonsondergang te gaan flaneren, zoals de jonge koppeltjes doen.

Een vanuit letterkundig oogpunt intrigerend detail duikt op in de berijmde wandeling waarmee deze korte bijdrage opende. Wanneer de Mechelaar Brussel nadert, noteert hij dat hij een korte tussenstop maakte op een bijzondere plek:

Van hier ben ick ghecomen, naerder-hant
binnen Cleyn Venegien, Houwaerts logijs
die door syn schriften, wel verdient lof en prys
dit huys t’synder ghedachten, heb-ick door-keken
en met volck ghecout, die hem hebben hooren spreken

Fig. 2: Achttiende-eeuwse gravure met weergave van Cleyn Venegien, het voormalige buitengoed van Jan Baptist Houwaert. Anonieme gravure, Collectie Stad Brussel.

Komende vanuit het Zoniënwoud heeft De Gortter dus, ten noordoosten van de Brusselse stadsmuren, ‘Klein Venetië’ bezocht, het buitengoed van Jan Baptist Houwaert, dat in de negentiende eeuw geheel overwoekerd is door het uitdijende Brussel (Fig 2.). Dat is voor de Mechelse rederijker een bewuste keuze geweest: ook elders in zijn verzameld werk toont hij zich een bewonderaar van de Brusselse dichter. Hij componeerde verschillende jaarschriften op het overlijden van Houwaert en schreef ook epigrammen, lofdichten, sonnetten en ballades gewijd aan zijn idool, waarin hij acrosticha verwerkte op zijn eigen naam en die van Houwaert. Bovendien telde zijn bibliotheek niet minder dan zes werken van Houwaert (Caers, 2020), en heeft hij kennelijk samen met andere Mechelse rederijkers het werk van hun Brusselse voorbeeld gelezen en besproken. De Gortters bezoek aan Houwaerts landgoed lijkt aan te sluiten bij de meer omvattende *peregrinatio academica*, waarbij studenten en wetenschappers tijdens lange educatiereizen actief herinneringsplaatsen opzochten, gerelateerd aan academische voorbeelden, zoals Scaliger of Lipsius (Hulsenboom & Moss, 2022). Maar het voorbeeld van onze dromerige wandelaar-dichter toont dat ook een eenvoudige rederijker voor een enkele dag

met dat doel op weg kon gaan, en niet aarzelde om zijn persoonlijke indrukken in verzen te gieten.

Over de auteur

Bram Caers is universitair docent Middelnederlandse letterkunde (tot 1600) aan de Universiteit Leiden. Hij publiceerde over stedelijke geschiedschrijving, de beeldvorming van de Opstand en vroegmoderne handschriftcultuur. Hij richt zich meer algemeen op de lange lijnen van de wereldlijke literatuurgeschiedenis in de Nederlanden tussen de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

Literatuurlijst

- Caers, B.** (2020). 'Een "bibliotheekgedicht" van de Mechelse rederijker Willem de Gortter. De boeken van een verdoken protestant in het contrareformatorische Zuiden.' *De Gulden Passer*, 98/1: 1-24.
- Hulsenboom, P. & Moss, A.** (2022). 'Tracing the Sites of Learned Men: Places and Objects of Knowledge on the Dutch and Polish Grand Tour.' In Scholten, K. e.a. (red.), *Memory and Identity in the Learned World*. Leiden: Brill, pp. 257-306.
- Moss, A.** (2023). *Gemaakt op reis. Nederlandse jongeren op reis in de zeventiende eeuw*. Hilversum: Verloren.
- Verhoeven, G.** (2009). *Anders reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750)*. Hilversum: Verloren.